

Opponensi vélemény Karsai László: „Szálasi Ferenc. Politikai életrajz.” c. munkájáról.

Karsai disszertációját kitűnő munkának tartom, a nyilvános vita kitűzését és a mű elfogadását javaslom, a továbbiakban kifejtett értékelés alapján.

A szerző által a bevezetésben feltett kérdésre közlöm, hogy munkája megítélésem szerint teljesen megfelel a tudományos objektivitás követelményeinek. Bár nem titkolhatja az életrajz tárgyát illető elítélő véleményét, a disszertáció örömdeteszen különbözik a „leleplező” életrajzok szokásos módszereitől és egyoldalúságától, a valóságnak megfelelően, felesleges kommentárok vagy minősítések nélkül mondja el mindazt, amit Szálasi Ferencről megtudott.

Attól is tartózkodik, hogy Szálasit saját szavaival minősítse, egyértelműen még azt is csak a tézisekben közli, hogy őt „félműveltnak” és „pszichopátának” tartja, a disszertációban inkább az erről nyilatkozó elmeorvosok véleményét közli. A legszükségesebbeken túl azzal sem foglalkozik, hogy nemi élete, párkapcsolata sem tekinthető normálisnak. Ezt a visszafogottságot csak helyeselni lehet, hiányérzetem ott van, hogy nem törekszik megállapítani: mikor vált Sz. torzult személyiségből beszámíthatatlan örvüllté, noha a közölt tényekből félreérthetetlenül kitűnik, hogy 1944-ben és „hatalomra” jutása után mindenestre már az volt. Azt sem hangsúlyozza túl, hogy Sz. – míg politikai működése kezdetétől legalább 1941–42-ig – határozott, személyes parancsuralmat gyakorló pártvezető volt, addig „hatalomra jutása” után már inkább csak képzeletbeli hatalom birtokosa, túl azon, hogy a valódi hatalom persze Veessenmayeré és a német parancsnokoké volt, de az általuk meghagyott mozgástérben is már inkább hívei lavíroztak, örködve azon, hogy lehetőleg ne törjenek be Sz. álmvilágába.

Talán egyetlen érdemi kifogásom, hogy Karsai csak a tézisekben ad historiográfiai kitekintést, ott is röviden, noha az általam ismert disszertációk általában rendelkeznek historiográfiai fejezettel.

Ennek kapcsán felmerül egy kényes – inkább kérdés, mint vélemény. Talán túlhangsúlyozza azt, hogy Sz. alkalmanként ellentmondhatott német tárgyalópartnereinek.

Ezek ugyanis a hadműveletekkel nem kapcsolatos, a németek számára is másodrendű kérdések voltak, és nekik is érdekükben állt, hogy a teljes anarchia elkerülése érdekében meghagyják Szálasi önállósága hitében. Igaz, hogy pár hétig gyakorolt bizonyos mérséklő hatást Budapest zsidóságának érdekében, de azután belenyugodott abba, hogy elpusztítsák a fővárost, zsidó és keresztény lakosságának nagy részével együtt. Megérteni vélem, hogy itt Karsai konkrét bírálat mellőzésével vitázik azokkal, akik könyvekben, deklarációkban, „emlékmúzeumokkal” stb. éles határvonalat próbálnak húzni október 15. és az előző hónapok közé, ezzel mentegelve Horthy és rendszere bűnbeesését. Mégis úgy gondolom, hogy a főváros zsidósága (és a nagyszámú ide menekült) egy részének életben maradása inkább a véletlennek, az állam bomlásának és főleg a gyilkosok rendelkezésére álló idő rövidegének köszönhető.

Ezután rátérek egyes részkérdésekre vonatkozó megjegyzéseim és kérdéseim ismertetésére, az oldalszámok megjelölésével.

Karsai közli azt a sajnálatos tény, hogy a budapesti Hadtörténelmi Levéltárból eltűnt Sz. minősítési lapja. Kérdésem, nem próbált-e utánanézni, hogy a bécsi Kriegsarchivban megvan-e a fiatal Sz. hadnagy minősítési lapja és esetleg katonai reáliskolai, akadémiai minősítésének nyomai? Apja minősítési lapja minden bizonnyal megvan a Kriegsarchivban, ebből pedig családi körülményeire is fény derülhet.

Másik kérdésem: a szerző hangsúlyozza, hogy Sz. és pártja nem kapott anyagi támogatást Németországból. Ez fontos megállapítás, de miután többször utal arra, hogy egyes híveinek volt direkt berlini kapcsolatuk, felmerül a kérdés: nem kaphatott-e a rajtuk keresztül anyagi természetű támogatást a nyilaspárt Sz. vagy akár vezér-társai tudta nélkül?

A szerző példás alapossággal dolgozta fel a nyilas mozgalmak történetét, részletkérdésekre is kiterjedve. Ezzel szemben nem mondható hiánytalannak tájékozottsága a politikai környezetet, illetve más pártok működését illetően. Erre 1-2 példa. Kijelenti, hogy Magyarországon 1937 körül nem működött kommunista párt (68). Ez így nem felel meg a valóságnak, inkább arról van szó, hogy a kommunisták miután megszabadultak Kun Béla irányításától, az SZDP-n és más legális szervezeteken belül fejtették ki tevékenységüket. Ami viszont igaz, hogy Hitler hatalomra jutása után, majd az „országgyarapítás” hatására mind a KMP, mind az SZDP munkásbázisa jelentősen megfogyatkozott és részben a nyilasokhoz ment át, mint ezt a szerző is kifejti, részben

másfelé orientálódott (Volksbund, Kisgazdapárt). Jelentősebb baloldali személyiségek közül tudtommal csak Kassai-Schallmayer Ferenc csatlakozott a nyilaspárthoz, ezért az ő életútját nem ártott volna néhány mondatban ismertetni.

Csak közvetve tartozik ide, de meg lehetett volna említeni, hogy Teleki és Keresztes-Fischer éppen a nyilas mozgalmak erősödése ellensúlyozására megpróbálták „nemzeti alapra” helyezni az SZDP-t. Ez ugyan nem sikerült, de jónéhányan elhagyták az SZDP-t, mint például Veres Péter, hogy a legjelentősebbet említsem.

70. Egyidejű újsághír alapján közli szerző, hogy 1937 szeptember 16-án a Tompa utcában a nyilasok „járókelőkkel” csaptak össze. Nem ismeri tehát a sokáig agyonreklámozott tényt, hogy ezek a járókelők az SZDP ifjúsági szervezete voltak, vezetőjüket, Ságvári Endrét 8 hónapi börtönre ítélték.

73. Röviden említve a mérsékelt legitimisták és Eckhardt 1937 októberi körmendi összejövetelét, megemlíti, hogy onnan „csak a republikánus szociáldemokraták hiányoztak.” Bevallom, nem értem, miért nevezi éppen ebben az összefüggésben „republikánusnak” az SZDP-t, hiszen a párt programjában nem szerepelt a köztársaság követelése, de akkor meg hogy kerültek volna éppen ők a legitimisták közé? Nehéz elképzelni, hogy Eckhardt közös fórumon lépett volna fel szociáldemokratákkal.

Fenti néhány megjegyzés nem kisebbíti számomra a disszertáció igen pozitív megítélését, csak jellemezni akartam, hogy a politikai környezet kontúrjai elhalványulnak a nyilas mozgalom igen alapos ismertetése mellett.

Az Sz. hívei közti személyi küzdelmek és intrikák mellett kiemelném Sz. eszmevilágának a disszertáció olyan, az eddigi irodalomban kevésbé ismert, itt viszont alaposan dokumentált vonásait, mint a vallásosság vagy a Horthy-imádat és a mániákus törekvés arra, hogy Horthy bizalmába férkőzzön. Más kérdés, hogy Horthy és az egyházi vezetők nem méltányolták ezeket a momentumokat, de Sz. személyiségrajzának nagyon is fontos elemei.

Karsai igen meggyőzően fejti ki, hogy 1938-tól már a kormány híveinek jelentős része is Szálasi felé fordult, nem ártott volna ezt konkretizálni. Első sorban arra gondolok, hogy bár köztisztviselők és katonatisztek (a csendőrtisztek is katonatisztek) nem lehettek párttagok, de sokan voltak köztük Sz. titkos hívei. Erről ír pl. Kádár Gyula is, de pl. Kéri Kálmán többször mondta nekem, hogy nagy volt Sz. tekintélye a fiatalabb vezérkari tisztek körében.

146. Legalább bizonyos mértékig vitathatónak vélem azt a feltevést, miszerint Sz. 1938-as bebörtönzése hozta volna neki a munkás- és paraszt-híveket; a kommunisták vagy Demény Pál és mások keményebb ítéleteket kaptak és mégsem álltak melléjük százezres tömegek. A mártírkoszorú persze hasznos, de fontosabbnak tartom – és részben ez magyarázza Sz. megnyilatkozásainak zavaros, ellentmondásos voltát is –, hogy azt mondta, amit a potenciális hívek vártak tőle, hiszen az ő gondolataik épp ilyen konfúzusak voltak. Ide tartozik, hogy egyértelmű kiállítás Hitler mellett sokaknak nem tetszett volna, másrészt Horthy tekintélyével (amíg volt ilyen) számolni kellett.

166. Fontos megállapítás, hogy Kovarcznak nem volt köze a Dohány-utcai merényletnek, viszont nem ad magyarázatot arra, hogy a németeknek, miközben a nyilaspárttal állítólag nem volt kapcsolatuk, miért volt olyan fontos Kovarcz, hogy megszöktessék. Utal arra, hogy Baky Himmler embere volt, de nem tudjuk meg pontosan, hogy kik voltak a nácik nyilas kapcsolatai és miben állt ez a kapcsolat.

Karsai hangsúlyozza ugyanakkor, hogy Hitler embere 1944 nyaráig Imrédy volt, addig Szálasival szóba sem álltak.

Egy további kérdés: nem merül fel, Sz. egy volt hivatásos tiszt, miért nem jelentkezett katonai szolgálatra a Szovjetunió megtámadása után. Ez egyrészt jót tett volna az ő imázsának, másrészt nem normális, hogy egy katonatiszt helyesli a háborút, de részt venni nem akar. Szerintem ez azt jelezheti, hogy ő akkor már nem ezen a földön járt, de ez csak bizonytalan feltevés. Erre rímel közlegényi egyenruhája, ami Hitlernek tetszhetett, de a tisztikarnak talán kevésbé.

A szerző hangsúlyozza, hogy 1942–43-ban csökkent a nyilas képviselőcsoport létszáma és a párttagság is, de itt megáll, és nem mond ki egy fontos igazságot: hogy az a nyilaspárt, amely 1944 októberében hatalomra jutott nem, vagy csak mérsékelt mértékben volt azonos az 1938-ban népszerű és erősödő párttal.

299. Téves állítás, hogy 1945 elején Sz. „maradt Hitler utolsó szövetségese”. Ott volt és harcolt még a horvát usztasa állam, és olyan jelentős szövetséges, mint Sz. még Mussolini is volt saló-i bábállamával.

341–342. Nem tartom szerencsésnek kommentár nélkül idézni Mose Alpan és más cionisták magyarázkodását, hogy miért nem kezdtek fegyveres felkelést, ráadásul utalva a varsói gettólázadásra és ezzel akaratlanul is deheroizálni Varsó hőseit. Nekik talán voltak támogatóik vagy győzelmi esélyeik? Esélyük csak a hősi halálra volt. A pesti

zsidóságban, de a baloldali munkásságban sem volt olyan hangulat, ami egy ilyen kísérletet akár elképzelhetővé tett volna.

345–346. Végül egy megjegyzés, a szemtanú minőségében is, a pesti gettóval és a védett otthonokkal kapcsolatban. A rendelkezések ismertetésénél jelezni kellett volna, hogy akkor, már az anarchia szélén, a véletlentől és a végrehajtók hangulatától függött, mit hogyan hajtanak végre. Voltak túlteljesítők és voltak szabotálók, jelentős mértékű volt a korrupció is. Nem észleltük például az ismertetett szabályokat, hogy mit lehet a gettóba bevinni. A Klauzál téren, a bejárat után állt egy nagy láda és abba mindent be kellett dobni, ami értéktárgynak minősülhetett, azzal viszont senki sem foglalkozott, hogy ki hány fehérneműt visz magával. A védett házak, gyermekotthonok sorsa is függött a véletlentől, a végrehajtóknál volt korrupció, közöny, jóindulat és ezek kombinációi.

Utóbbi lényegtelen megjegyzésem a valamivel fontosabbakkal együtt semmit sem von le a disszertáció értékéből, az életrajz példás megoldásából, mondhatni sine ira et studio. Ezért befejezésül csak hangsúlyozni tudom, hogy a munka vitára bocsájtását és elfogadását, és természetesen publikálását is meggyőződéssel tudom ajánlani.

2013. február 23.

(Hajdu Tibor)
az MTA doktora